

UDK

Мила Ђорђевић

студент мастер студија на Правном факултету

СТУДИЈЕ ПРАВА ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ – ПРАВНИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ ИЗ УГЛА СТУДЕНАТА

Сажетак

Тема рада је заступљеност, начин организовања и извођења стручне праксе на основним академским студијама Правног факултета Универзитета у Београду. Програмом Правног факултета предвиђена је обавезна стручна пракса у последњем – осмом семестру студија, која може да се обави у државним институцијама и адвокатским канцеларијама. Квантитативном методом утврђено је да је мање од половине студената четврте године студија похађало праксу, као и да студенти сматрају да на факултету нису стекли довољно практичних знања за обављање будућег занимања. У раду је утврђено да студенти највише праксу обављају у адвокатској канцеларији и у суду, а да се свакодневица и послови које студенти на овим праксама обављају међусобно разликују. У раду су анализирани и недостаци оваквог начина организовања и извођења стручне праксе и дати су предлози за њено унапређење.

Кључне речи: стручна пракса, пракса у адвокатури, пракса у суду, правничка професија, основне академске студије, стечена знања, примењивост знања

І. Увод

Основне академске студије на Правном факултету Универзитета у Београду трају четири године и настава се састоји из предавања и вежби. Прве три године факултета се састоје из теоријских предмета, а на четвртој години су предвиђени одређени практични предмети. Овај рад истражује заступљеност практичне наставе на Правном факултету и испитује колико програм Правног факултета припрема своје дипломиране студенте за практичан рад у струци, односно у којој мери Правни

факултет пружа студентима неопходна знања за обављање будућег занимања.

У раду се најпре истиче значај практичних знања и дат је осврт на светски тренд окретања правних факултета захтевима тржишта, односно утицају економске глобализације и глобализације знања. Такође, дат је критички осврт на традиционално правничко образовање, као и предлози за унапређење таквог начина образовања. Након тога, истражује се програм Правног факултета Универзитета у Београду како би се видело колико практичних предмета је предвиђено наставним планом. Трећи део рада посвећен је резултатима квантитативног истраживања, које је имало за циљ да открије колико су студенти задовољни опусом стечених практичних знања. Истраживано је колико студената је обавило праксу током студирања, у којим институцијама, која знања су стекли и како је изгледао њихов радни дан.

II. Теоријски део – организација правничких студија

Професија је занимање које пружа специјализоване услуге засноване на знањима која нису свима доступна. Припаднике професија одликује аутономија у раду и монопол над одређеним услугама и праксама.¹ Аутономија и монопол су обично и законом прописани, а професије заузврат доносе своје етичке кодексе којима регулишу понашање својих чланова и обезбеђују њихово поштовање. Оно што диференцира професије у односу на друга занимања је што на прво место стављају интересе својих клијената, а не своје сопствене.²

Процес образовања за одређене професије није лак задатак и његов успех највише зависи од тога како се компоненте те професије уклопе у једну целину. Управо је то изазов пред којим се налази правничко образовање: уклопити интересе правне теорије са интересима правне праксе и са интересима јавности да професија служи одређеном циљу – нпр. интересима клијената.³

Правничка професија је у последњим деценијама доживела значајне промене, а оне су приметне и у Србији: раст броја правника, другачији начини уласка у професију, уска специјализација, пораст жена правника, све мањи број самосталних адвоката и све већи број великих ад-

¹ Данило Вуковић, „Адвокатура у свету који се мења» (необјављени рад), 2019, 3.

² Д. Вуковић, 3.

³ John Lande, „Reforming Legal Education to Prepare Law Students Optimally for Real-World Practice”, *Journal of Dispute Resolution*, Vol. 1, 2013, 4–8.

вокатских канцеларија.⁴ Већи број правника представља последицу промена које су се догодиле у правничком образовању, а у Србији је он повезан са приватизацијом правничког образовања.⁵ Приватни правни факултети привлаче студенте лакшим програмима, већом пролазношћу на испитима и бржим оспособљавањем за тржиште рада.⁶ Оваквом организацијом наставе, приватни факултети су се етаблирали као конкуренти на образовном тржишту, само остаје питање да ли ће овакав начин рада утицати на редукцију стеченог знања. Мишљења смо да брзо оспособљавање студената за тржиште рада никако не сме да буде императив, али не смеју ни да се запоставе радни задаци, које студент са стеченим знањима на факултету треба да обавља. О томе ће бити више речи у наредном поглављу.

У Србији, осим приватизације, изостају остале промене које су присутне у свету, а тичу се правничког образовања. Широм света се усваја метод „учење кроз рад” као адекватан начин спајања теорије и праксе, уз развијање свести о раду у општем интересу.⁷ Још један од актуелних трендова у правничком образовању је све већа заступљеност страног права, као одговор на све већу глобализацију и повезивање тржишта.⁸ Када говоримо о правним клиникама као виду практичног начина учења, оне су у Америци постале учестала пракса још од средине 20. века, али у Европи је то дуго остала непознаница. Земље централне и источне Европе праксу уводе на факултете средином 90-их година, након пада комунизма и као вид адаптације на нове тржишне услове.⁹

1. Недостаци традиционалног начина правничког образовања

Увођење стручне праксе на правне факултете резултат је преовладавања става да високо образовање треба да тежи оспособљавању студената за рад у струци. О томе да ли је то идеал или треба тежити

⁴ Sharyn Roach Anleu, *Law and Social Change*, Sage Publications, London 2000, 77.

⁵ Валерија Дабетић, „Изазови правничке професије у неолиберализму – случај Србије”, *Усклађивање њословној права Србије са правом Европске Уније*, 2018, 8.

⁶ В. Дабетић, 9.

⁷ Marguerite Angelari, *Raising the Bar for Legal Education in Western Europe*, <https://www.justiceinitiative.org/voices/raising-bar-legal-education-western-europe>, 8.1.2020.

⁸ Више о томе: Jan M. Smits, „European Legal Education, or: How to Prepare Students for Global Citizenship”, *Maastricht European Private Law Institute Working Paper No. 2011/02*, 2011.

⁹ Marguerite Angelari, *Raising the Bar for Legal Education in Western Europe*, 8. 1. 2020.

знању ради знања, постоје опречна мишљења.¹⁰ Овде ћемо изложити који су то недостаци традиционалног правничког образовања, које не садржи (довољно) стручне праксе. О томе говори *Карнеги фондација за унапређење образовања (The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching)*,¹¹ која је проучавала програме на правним факултетима у Америци и извела закључак да су две највеће мане традиционалног правничког образовања:

1. пропуст да се обрати довољно пажње на то како правничко знање применити у конкретним компликованим животним ситуацијама – истраживачи Фондације сматрају да, за разлику и у поређењу са лекарском професијом, правничко образовање придаје премало пажње пракси,¹² што доводи до тога да студенти право посматрају на један доста теоријски начин, уместо да одмах крену да размишљају практично – на пример, у интересу свог клијента;
2. премало учења о правној етици и савладавању социјалних вештина – истраживачи Фондације сматрају да правнички програм не посвећује довољно пажње културном и социјалном контексту у коме треба да раде будући правници,¹³ не посвећује се довољно пажње етичким проблемима у односу клијент-адвокат, одговору на питање шта значи радити „у најбољем интересу свог клијента” и сл.

Иако се амерички начин образовања умногоме разликује од европског и српског, сличне проблеме препознају и земље централне и источне Европе.¹⁴ То су такође земље које су прошле транзицију и код којих је дошло до промена на тржишту рада, али се правничко образовање није много променило. Правни факултети су у највећој мери наставили да школују студенте на традиционалан начин, без усвајања нових метода учења.¹⁵ Резултати таквог образовања су стварање „правних техничара» са мало креативности, неразвијеним критичким мишљењем и несвесношћу социјалног окружења у коме треба да раде.¹⁶

Сличног мишљења је и Нил Дилоф (*Neil J. Dilloff*) који даје листу од десет ствари које се не уче довољно на правним факултетима, а врло су

¹⁰ Више о томе: В. Дабетих, 1–21.

¹¹ William M. Sullivan, Anne Colby, Judith Welch Wegner, Lloyd Bond, Lee S. Shulman, *Educating Lawyers – Preparation for the Profession of Law*, The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 6.

¹² W. M. Sullivan, A. Colby, J. W. Wegner, L. Bond, L. S. Shulman, 6.

¹³ W. M. Sullivan, A. Colby, J. W. Wegner, L. Bond, L. S. Shulman, 6.

¹⁴ Antal Szerletics, Lidia Rodak, „Introduction: Legal Education in Central and Eastern Europe. Challenges and Prospects”, *Oñati Socio-legal Series*, Vol. 7 N. 8, 2017, 1585.

¹⁵ A. Szerletics, L. Rodak, 1585.

¹⁶ A. Szerletics, L. Rodak, 1585.

важне за обављање будућег посла: критичко мишљење, решавање проблема, односи са људима, рад у тиму и колективу, организација времена, разумевање клијентових потреба, развој бизниса, надгледање других, фокусирање на ширу слику, здрав разум и разумевање људи који нису правници.¹⁷

Дилоф сматра да без обзира да ли се адвокатура посматра као слободна професија или бизнис, или као комбинација оба, истина је да, ако адвокат не уме да прода своје услуге и пласира их на тржиште, може да буде и најбољи – он ће гладовати. Према Закону о адвокатури, рекламирање адвокатских канцеларија је забрањено,¹⁸ али знати придобити клијенте, а затим их задржати, врло је важно.¹⁹ Дилоф, такође, сматра да правни факултет мора да пружи и обуку за читав низ социјалних вештина, јер сви студенти ће једног дана, коју год правничку професију да одаберу, радити са људима. Зато предлаже да планови и програми уведу предмете на којима ће студенти моћи да науче или да се макар упознају са радом у колективу, да се ставе пред изазове комуникације са различитим људима које могу да сусретну у пракси, да се припреме за потенцијалне изазове у комуникацији са надређенима и подређенима.²⁰

Да би учење ових вештина и знања било заступљеније на правним факултетима, није неопходно, мада је пожељно, променити постојећи план и програм студија. Промена се може постићи и малим иновацијама у организацији постојеће наставе, као и сопственом иницијативом предметних професора. Мајкл Касиди (*R. Michael Cassidy*) у свом раду предлаже девет иновација које сваки професор у сваком тренутку може да покрене на свом предмету како би се студенти боље припремили за будућу професију.²¹ Он се залаже за учење сличних ствари као и Дилоф, те предлаже да професори у оквиру својих предавања ставе акценат (или уведу) рад у групи, домаће задатке који ће се састојати у решавању стварних случајева, упознавање кроз градиво са потенцијалним радним местима и изазовима које она носе и др.²² Можда, на први поглед ове

¹⁷ Neil J. Dilloff, „Law School Training: Bridging the Gap Between Legal Education and the Practice of Law”, *Stanford Law and Policy Review*, Vol. 24 Issue 2, 2013, 438.

¹⁸ Закон о адвокатури, *Службени гласник РС*, бр. 31/2011 и 24/2012 – одлука УС, чл. 24.

¹⁹ N. J. Dilloff, 442.

²⁰ N. J. Dilloff, 439–442.

²¹ R. Michael Cassidy, „Beyond Practical Skills: Nine Steps for Improving Legal Education Now”, *Boston College Law Review* 53, No. 4, 2012, 1515.

²² R. M. Cassidy, 1518–1528.

иновације појединачно делују банално и неважно, али све заједно могу умногоме да допринесу упознавању једног студента са будућом професијом.

2. Структура и циљ правничког образовања у Србији

Према Закону о високом образовању, делатност високог образовања остварује се кроз академске и струковне студије на основу акредитованих студијских програма за стицање високог образовања.²³ На академским студијама изводи се академски студијски програм који оспособљава студенте за развој и примену научних, уметничких и стручних достигнућа. На струковним студијама изводи се струковни студијски програм који оспособљава студенте за примену и развој стручних знања и вештина потребних за укључивање у радне процесе. Пратећи одредбе Закона о високом образовању, Правни факултет Универзитета у Београду је поставио исти циљ – да оспособи студента за развој и примену научних и стручних достигнућа у области права. Са друге стране, циљ струковних студија је да оспособи студента за укључивање у радне процесе.

Према томе, на основу података о студијском програму Правног факултета Универзитета у Београду, јасно је да је он састављен управо са циљем да студент усвоји знања из области права. Друга ствар је да ли ће студенту сва та знања бити потребна за обављање будућег занимања и да ли, да би стекао сва та знања, он пропушта да научи она која би му заиста била важна за обављање будућег занимања.

Основне студије на Правном факултету Универзитета у Београду трају четири године (осам семестара), а њихов успешан завршетак доноси диплому високе школске спреме и звање дипломирани правник.²⁴ На првој и другој години настава обухвата општеобразовне предмете, обавезне за све студенте, којима се формира општи правнички профил, док се на трећој и четвртој години, поред општеобразовних обавезних предмета, нуди избор између четири наставне групе (смера) и већег броја изборних предмета. Сваки студент основних студија има обавезу да положи 31 предмет и страни језик по избору.²⁵

²³ Закон о високом образовању, *Службени гласник РС*, бр. 88/2017, 73/2018, 27/2018 – др. закон и 67/2019, чл. 34.

²⁴ Правни факултет Универзитета у Београду, Основне студије, <http://www.ius.bg.ac.rs/Studije/osnovne.htm>, 8.1.2020.

²⁵ Правни факултет Универзитета у Београду, Основне студије, 8. 1. 2020.

Облици наставе су: предавања (обавезна за студенте), вежбе (обавезне из најмање два предмета у семестру), семинари, консултације, студијске групе (могуће за студенте са просеком оцена преко 8), стручне групе (факултативно), стручна пракса (током четврте године студија према посебном програму), менторски рад, научно-истраживачки рад студената и др.²⁶

Према члану 22 Правилника о настави Правног факултета Универзитета у Београду руководиоца вежби је дужан да води рачуна да вежбе не представљају понављање предавања, већ да на њима треба да се разјашњава градиво, решавају поједина питања, детаљније упознају и анализирају извори, стичу одговарајућа практична знања, као и да се вежбе изводе у што већој мери интерактивно.²⁷ Руководилац вежби на позитивно-правним предметима дужан је да нарочито посвети пажњу решавању практичних задатака и анализи практичних проблема и случајева.²⁸

а) Практични предмети на Правном факултету

Поред теоријских предмета, Правни факултет Универзитета у Београду нуди и одређени број предмета који су практичне природе. То су стручне праксе, правне клинике,²⁹ студија случаја и симулација суђења (*moot court*), као и номотехника и писање правних аката. Сви ови предмети су на последњој, четвртој години студија, у седмом или осмом семестру.³⁰

Клиничко правно образовање је интерактиван метод учења који студенте права обучава за неке практичне вештине које ће им бити потребне да би своју будућу професију обављали компетентно, савесно и са високим професионалним моралом.³¹ Предмет је организован тако да студенти прво имају предавања и припреме да раде са клијентима, након чега примају праве клијенте и решавају њихове правне проблеме и дају правне савете. Овакав вид образовања има две главне сврхе. Прва

²⁶ Правни факултет Универзитета у Београду, Основне студије, 8.1.2020.

²⁷ Правилник о настави Правног факултета Универзитета у Београду, чл. 22.

²⁸ Правилник о настави Правног факултета Универзитета у Београду, чл. 22 ст. 4.

²⁹ Правни факултет Универзитета у Београду, Правне клинике, http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/Pravna_klinika_PF.htm, 8.1.2020.

³⁰ Правни факултет Универзитета у Београду, Предмети на основним студијама, <http://www.ius.bg.ac.rs/Studije/novi%20nastavni%20program%20osnovnih%20studija%20od%202011-12.htm>, 8.1.2020.

³¹ Jessica Kaczmarek, Jacque Mangan, „Clinical Legal Education: Bridging the gap between study and legal practice”, *Journal of Clinical Legal Education*, 2002, 86.

је учење практичних вештина и професионалних одговорности, дајући студентима могућност да примењују право на људима у стварним животним ситуацијама. Друга је формирање високих моралних стандарда, односно прихватање идеје да људи без моћи и новца заслужују једнак правни третман у друштву.³²

Студија случаја и симулација суђења је предмет/вештина која се састоји из низа предавања која држе угледни правници о актуелним правним темама и саме симулације. Тим за симулацију суђења се састоји од четири члана: двоје на страни тужиоца и двоје на страни туженог. Чланови наизменично аргументују своје тврдње за један од понуђених случајева.³³ Циљ предмета је да се студенти науче правном аргументовању и да се по први пут нађу у улози правног заступника.³⁴

Номотехника и писање правних аката је још један предмет који је практичне природе: обухвата израду нацрта правних докумената и развијање правног резонавања на конкретним примерима. На предмету се израђују меморандуми, стручна правна мишљења, резолуције, општи и појединачни правни акти, акти-норме и акти-услови.³⁵

Такође, Правни факултет организује велики број ваннаставних активности које су усмерене на стицање знања која могу бити важна за обављање будућих занимања: *moot court* такмичења,³⁶ дебатна такмичења,³⁷ такмичење у беседништву,³⁸ реторика и сл.

б) Пракса као обавезни предмет

Најважнији од свих предмета практичне природе је стручна пракса која се похађа на четвртој години студија, у последњем, осмом семестру.

³² Правни факултет Универзитета у Београду, Правне клинике, http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/Pravna_klinika_PF.htm, 8.1.2020.

³³ Милена Ђорђевић, Материјал за припрему испита Студија случаја и симулација суђења, <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/materijali/yormil/nastava.htm>, 8.1.2020.

³⁴ Правни факултет Универзитета у Београду, Основне студије – опште информације: пријавите тим за симулацију суђења: <http://info.ius.bg.ac.rs/newsone.asp?id=1004>, 8.1.2020.

³⁵ Правни факултет Универзитета у Београду, Наставни програм (Syllabus): Писање правних аката, <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/materijali/vasrad/SYLLABUS%20pisanje%20pravnih%20akata%202012.pdf>, 8.1.2020.

³⁶ Правни факултет Универзитета у Београду, MootCourt, <http://www.ius.bg.ac.rs/moot/default.htm>, 8. 1. 2020.

³⁷ Правни факултет Универзитета у Београду, дебатни клуб, http://www.ius.bg.ac.rs/informacije/debatni_klub.htm, 8. 1. 2020.

³⁸ Правни факултет Универзитета у Београду, Беседништво, http://www.ius.bg.ac.rs/studenti/BESEDNISTVO_cir.htm, 8. 1. 2020.

Она може бити у правосуђу и управи или у привреди.³⁹ Пракса је обавезни предмет и носи 3 ЕСПБ бода,⁴⁰ а рад студената се одвија у две фазе.⁴¹ У првој фази студенти обављају праксу у суду, тужилаштву, адвокатској канцеларији, правобранилаштву, органу управе или локалне самоуправе, агенцији, јавној установи, јавном предузећу, у банци, осигуравајућем друштву или другом привредном субјекту. Практику је могуће спровести и на другим радним местима за које је предвиђено звање дипломирани правник, као што су удружења, фондови или друге непрофитне организације. На овај начин, студент се упознаје са правним пословима који се обављају на конкретном радном месту, посматра правника у вршењу тих послова, по налогу и под надзором запосленог обавља једноставније правне послове предвиђене за то радно место, поставља питања, захтева објашњења и учествује у изради појединих правних аката. Пракса се обавља најмање четири недеље у трајању од четири часа дневно (укупно 80 часова). У зависности од тога где се обавља, могуће је организовати праксу и другачије са истим фондом часова (нпр. пуно радно време сваки други дан). У другој фази студент на часу укратко описује које послове је радио на радном месту на коме је обављао праксу и правне акте које је самостално израдио или у чијој је изради учествовао.

Наравно, студенти могу и факултативно, у својој организацији, да похађају праксу и пре осмог семестра. Велики број адвоката и банака нуди двонедељне или месечне праксе, поготово током лета. На тај начин студенти стичу преко потребно искуство, а адвокати и банке испомоћ током летњих месеци када нема толико посла и када је већина запослених на одмору.

Дакле, ако се изузму вежбе на позитивно-правним предметима на којима би требало да буду заступљени примери из праксе, прве додире са праксом студенти на основним студијама имају тек у последњој години студија. То је у складу са тренутно дефинисаним циљем у Закону

³⁹ Правни факултет Универзитета у Београду, Предмети на основним студијама, 8. 1. 2020.

⁴⁰ ЕСПБ бодови су скраћеница за Европски систем преноса бодова који је регулисан Законом о високом образовању. Основне академске студије имају између 180 и 240 ЕСПБ бодова, а збир од 60 ЕСПБ бодова одговара просечном укупном ангажовању студента током једне школске године. Основне академске студије на Правном факултету Универзитета у Београду имају 240 ЕСПБ бодова, односно током четири године студија студент мора да освоји по 60 ЕСПБ бодова да би стекао диплому Правног факултета.

⁴¹ Правни факултет Универзитета у Београду, Обавештење за студенте 4. године студија, <http://www.ius.bg.ac.rs/informacije/Pravna%20praksa%20-%20obavestenje%20studentima%20II.pdf>, 8. 1. 2020.

о високом образовању. Али, како на то гледају студенти? Да ли су студенти заиста задовољни оваквом организацијом наставе и колико сматрају да их она заиста припрема за обављање будуће професије?

III. Методолошки део

1. Упитник

Подаци коришћени у раду су прикупљани квантитативном методом, односно попуњавањем упитника који је садржао тридесет два питања затвореног типа и шест отворених питања. Прва целина упитника односила се на досадашње студентске активности ван факултета, као што су волонтирања, такмичења, стручне праксе и сл. Други део упитника се бавио преференцијама студената и њиховим каријерним плановима, док је трећи део био посвећен њиховим генералним ставовима о праву и институцијама у Србији, као и питањима о угледу одређених правничких професија. У овом раду се приказују само резултати у вези са обављањем стручних пракси током студирања.

2. Узорак

Узорак су чинили студенти завршне, четврте године студија Правног факултета Универзитета у Београду. Одабрано је да се упитник подели само њима, јер је аутор пошао од претпоставке да тек у четвртој години студенти стичу јасну идеју чиме ће се бавити када дипломирају. Такође, тек у четвртој години студија студенти се упознају са свим гранама права и стичу комплетну слику о томе које послове један правник може да обавља у струци.

Дакле, испитаници су били студенти који су редовно уписали четврту годину студија (студенти који су факултет уписали 2016. године) као и старији студенти. Такође, анкетом су обухваћени и студенти који су уписали четврту годину студија, а још полагају испите из треће године.

3. Процес спровођења истраживања

Упитник је попунило укупно 334 испитаника, на предавањима или вежбама, у периоду од средине октобра до средине новембра 2019. године. Аутор је присуствовао попуњавању свих упитника. Испитаници нису били изложени никаквом виду притиска од стране професора или истраживача. Једини потенцијални проблем је тај да, због дужине упит-

ника, студенти нису имали довољно времена да довољно размисле о свим питањима. Али, због чињенице да су готово сва питања била затвореног типа, тј. на „заокруживање”, аутор сматра да количина остављеног времена није утицала на истинитост и веродостојност одговора.

IV. Анализа и дискусија

1. Степен стечених знања

Одговори студената на питање колико неопходних знања за обављање будућег занимања су стекли током студирања, дати су у **Табели 1**.

Табела 1: Степен стечених знања

Степен стечених знања	Процент студената
1 – Уопште нисам стекао/ла неопходна знања	2.1%
2 – Стекао/ла сам мало неопходних знања	13.8%
3 – Стекао/ла сам око половине неопходних знања	46.5%
4 – Стекао/ла сам већину неопходних знања	32.7%
5 – Стекао/ла сам сва неопходна знања	4.8%
Укупно	100%

Дакле, готово половина испитаника сматра да их је Правни факултет Универзитета у Београду само половично припремио за обављање будућег занимања. Овакав став имају сви студенти, независно од просечне оцене остварене на основним академским студијама.

У **Табели 2** приказано је мишљење студената о степену стечених знања, с тим да су студенти подељени на 4 категорије по просечној оцени коју су остварили на студијама. Те четири категорије су следеће: студенти са просечном оценом од 6 до 7, затим студенти са просечном оценом од 7 до 8, па од 8 до 9, и последњу категорију чине студенти са просечном оценом од 9 до 10.

Табела 2: Степен стечених знања према просеку студената

Просек на основним студијама	Степен стечених знања				
	1 – Уопште нисам стекао/ла неопходна знања	2 – Стекао/ла сам мало неопходних знања	3 – Стекао/ла сам око половине неопходних знања	4 – Стекао/ла сам већину неопходних знања	5– Стекао/ла сам сва неопходна знања
6-7	4.2%	29.2%	37.5%	25%	4.2%
7-8	0.9%	11.1%	50.4%	35.9%	1.7%
8-9	1%	12%	45%	34%	8%
9-10	4.9%	14.8%	46.9%	27.2%	6.2%

Као што се из табеле види, најдоминантнија оцена у све четири категорије студената је оцена 3. Дакле, чак и студенти који су постигли добре резултате на студијама и имају висок просек сматрају да стечено знање ни изблиза није довољно за функционисање и рад у струци. Најнезадовољнији стеченим знањима су студенти са најнижим просеком: 29.2% студената са просеком између 6 и 7 сматра да је стакло мало неопходних знања (на скали од 1 до 5 дало је оцелу 2), 37.5% да је стакло тек половину неопходних знања (оцелу 3 на скали од 1 до 5), а само 25% да је стакло већину неопходних знања (оцелу 4 на скали од 1 до 5).

На питање шта је студентима недостајало на основним студијама и шта нису стекли на Факултету, а сматрају да је важно за обављање будућег занимања, чак 97.5% студената је рекло да им је недостајала пракса и да су преоптерећени теоријом – било зато што кроз опште обавезне предмете наставници нису давали довољно примера из живота и нису довољно инсистирали на решавању практичних задатака уместо на теорији, било зато што нису стекли стварно искуство у некој канцеларији или суду.

Одговори студената Правног факултета су у складу са генералним ставом младих у Србији о томе колико их факултети припремају за будућа занимања. У истраживању спроведеном 2015. године испитаници су истакли да су свесни значаја образовања, али да нису задовољни квалитетом и начином студирања.⁴² Млади као највећи недостатак данашњег

⁴² Смиљка Томановић, Драган Станојевић, *Young People in Serbia 2015 – Situation, perceptions, beliefs and aspirations*, Београд 2015, 27–31.

система образовања истичу недовољно практичних знања јер тако њихове формалне квалификације постају неупотребљиве на тржишту рада

2. Пракса током студирања

Истраживање је показало да студенти нису задовољни стеченим практичним знањем. У наставку рада се анализира колико студената је праксу обављало, шта су на пракси научили и како је изгледала њихова свакодневица.

Резултати анкете су показали да је однос студената који су праксу похађали и оних који нису готово пола-пола; наиме, 58.7% студената није било на пракси, а само 41.3% јесте. Број студената који на почетку последње године студија нису имали ни дан праксе је изузетно велики. У Табели 3 дати су подаци о обављеној пракси студената, изражени у процентима, а студенти су подељени на три категорије, према години уписа на факултет.

Табела 3: Процент студената који су обављали праксу у струци по годинама уписа

Година уписа студија	Нису обављали праксу у струци	Обављали су праксу у струци	Укупно
2016.	72.5%	27.5%	100%
2015.	41.2%	58.8%	100%
2014. и раније	40.3%	59.7%	100%
Укупно	58.7%	41.3%	100%

Студенти који су први пут уписали четврту годину студија и све претходне године давали у року, чине групу студената који су факултет уписали 2016. године. То су редовни студенти. Следећу категорију чине студенти који су факултет уписали 2015. године, а последњу категорију чине студенти који су факултет уписали 2014. године и раније.

Као што се из табеле види, готово 2/3 студената који су први пут уписали четврту годину студија (дакле факултет су уписали 2016. године) није имало ни један једини дан праксе. Као што је у претходном

поглављу изнето, пракса јесте обавезни предмет, али тек у другом семестру четврте године. Студенти који су редовно уписали четврту годину студија по плану и програму до тренутка попуњавања анкете (октобар 2019. године) није ни требало да обављају праксу. Тих 27.5% студената који су праксу обављали то су радили самостално, у својој организацији; односно, сами су пронашли место обављања праксе, били примљени и праксу одрадили.

3. Место обављања праксе

Која су најпопуларнија места за обављање праксе? У Табели 4 дат је приказ места обављања праксе студената.

Табела 4: Место обављања праксе студената Правног факултета Универзитета у Београду

Место обављања праксе	Процент
Адвокатска канцеларија	48.6%
Суд	26.1%
Државни органи и нотари	12.3%
Банке, предузећа	8.7%
Тужилаштво	4.3%
Укупно	100%

Из табеле се види да је најпопуларније место за обављање праксе адвокатска канцеларија и готово половина свих студената је праксу обављала на овај начин. Након адвокатске канцеларије, најпопуларније место за обављање праксе је суд са 26.1%. Треће место по популарности за обављање праксе су државне институције, са 12.3%, док најмање интересовање међу нашим испитаницима влада за праксу у банкама и предузећима са 8.7% и тужилаштву са 4.3%. Мала популарност судства и тужилаштва и велика популарност адвокатских канцеларија као места за обављање праксе може да се објасни тренутном неатрактивношћу судијског и тужилачког занимања.⁴³ Такође, на популарност адвокат-

⁴³ Три године без конкурса за приправнике у правосуђу: Приправници „беже“ у приватни сектор, правосудни систем на губитку, <http://cik.co.rs/2018/03/08/tri-godine-bez-konkursa-za-pripravnike-u-pravosudu-pripravnici-beze-u-privatni-sektor-pravosudni-sistem-na-gubitku/>, 24. 11. 2019.

ских канцеларија као места за обављање праксе утиче и то да пракса код адвоката може да буде плаћена.

Велики број студената на пракси није био плаћен. Као што се види из **Табела 5 и 6**, само 19.61% студената је за праксу добијало неку новчану надокнаду. Али и тај мали проценат студената који је био плаћен, у највећој мери је праксу обављао код адвоката.

Табела 5: Плаћеност праксе

Плаћеност праксе	Процент
Да	19.6%
Не	80.4%
Укупно	100%

Табела 6: Плаћеност праксе према месту обављања

Место обављања праксе	Процент плаћености
Адвокатска канцеларија	70.5%
Државни органи и нотари	11.8%
Банке, предузећа	11.8%
Суд	5.9%
Тужилаштво	0%
Укупно	100%

4. Свакодневица на пракси

Како је изгледала свакодневица студената на пракси и колико се пракса разликује од места обављања? У **Табели 7** приказано је шта су студенти на пракси радили свакодневно.

Више од половине студената је било на суђењима (54.47%) и писало поднеске (51.57%) свакодневно. Такође, студенти су на пракси решавали правне проблеме (41.4%), предавали поднеске на шалтерима (44.3%), били у контакту са клијентима (34.14%).

Али, да ли је свакодневица на пракси другачија у односу на место обављања праксе? И ако то јесте случај, које активности су на којој врсти праксе биле заступљеније? У **Табели 8** дати су подаци о свакодневици

студената за праксу у судству и адвокатури. Ова два места за обављање праксе су детаљније анализирана, јер су то места које студенти најчешће бирају за обављање праксе.

Табела 7: Активности које је студент обављао свакодневно

Активности које је студент обављао свакодневно	Процент студената који је ту активност обављао на пракси
Био/ла у контакту са клијентима/ странкама	34.1%
Присуствовао/ла суђењима	54.5%
Решавао/ла правне проблеме	41.4%
Писао/ла поднеске	51.6%
Предавао поднеске на шалтерима	44.3%
Фотокопирао/ла, јављао/ла се на телефон...	35.6%
Обављао/ла остале послове у канцеларији који нису везани за право	26.9%

Табела 8: Активности које је студент обављао свакодневно у адвокатској канцеларији и судству

Активности које је студент обављао свакодневно	Адвокатура	Судство
Био/ла у контакту са клијентима/странкама	41.8%	16.7%
Присуствовао/ла суђењима	52.2%	94.4%
Решавао/ла правне проблеме	43.3%	25%
Писао/ла поднеске	64.2%	11.1%
Предавао/ла поднеске на шалтерима	68.7%	19.4%
Фотокопирао/ла, јављао/ла се на телефон...	53.7%	11.1%
Обављао/ла остале послове у канцеларији који нису везани за право	33.3%	2.8%

Као што се из табеле види, а што је и било очекивано, студенти који су обављали праксу у суду највише су присуствовали суђењима и то им је била главна активност. То је радило чак 94.4% студената свакодневно. Осим присуствовања суђењима, од правних задатака студенти су у суду добијали да решавају правне проблеме – сваки четврти студент (25%).

Студенти на пракси у суду врло мало су писали поднеске (само 11.1% студената је то радило свакодневно), а ретко су и били у директном контакту са странкама (само 16.7% студената). Са друге стране, студенти који су обављали праксу у суду имали су и веома мало обавеза које нису биле везане за правну струку: фотокопирање, чекање реда на шалтерима и слично. Само 19.4% студената на пракси у суду је предавало поднеске на шалтерима, само њих 11.1% је фотокопирало и јављало се на телефон, а само 2.8% студената се изјаснило да је на пракси у суду радило неке друге послове који нису везани за струку.

Што се тиче праксе у адвокатској канцеларији, послова који нису везани за правничку струку има знатно више и студенти су их у већој мери обављали. Чак 68.7% студената на пракси код адвоката предавало је поднеске на шалтерима, 53.7% је фотокопирало и јављало се на телефон свакодневно, а 33.3% студената је рекло да је свакодневно обављало још неке послове који нису везани за струку. Али, студенти који су били на пракси код адвоката су имали прилике и да више састављају поднеске и решавају правне проблеме: чак 64.2% студената у адвокатским канцеларијама је састављало поднеске свакодневно и 43.3% је добијало да решава правне проблеме. Готово сваки други студент је на пракси код адвоката (52.2%) био свакодневно на суђењима, али су чак и код адвоката студенти на пракси ретко долазили у додир са клијентима: тек сваки други студент (41.8%).

Дакле, свакодневица студената на пракси код адвоката је много више била испуњена пословима који нису везани за право него што је то свакодневица студената у суду. Студенти у суду су мање писали поднеске и решавали правне проблеме у односу на своје колеге на пракси код адвоката, али су у преосталом времену присуствовали суђењима и на тај начин били у контакту са правом. Са друге стране, пракса код адвоката је била испуњена обављањем техничких послова који су у канцеларијама неизбежни.

5. Корпус стечених знања на пракси

Да су студентима ова знања стечена на пракси много значила, невезано за то где су праксу обављали, говори и следећи податак: на питање шта су на пракси научили, а нису имали прилику да науче на факултету, чак 90% студената је дало одговор да је научило „како право функционише у пракси». Поред тог одговора, 35.6% студената је рекло „тимски рад”, а више од половине њих (скоро 51%) је навело „опхођење са клијентом” (Табела 9).

Табела 9: Научено током праксе

Шта је студент научио током праксе	Процент
Рад у групи	35.6%
Опхођење са клијентом	50.9%
Како право функционише у пракси	90.3%

Одговори о наученом на пракси варирају и зависе од места обављања праксе. У Табели 10 су приказани одговори студената подељени на две категорије: они који су обављали праксу у суду и они који су је обављали у адвокатској канцеларији:

Табела 10: Научено на пракси у суду и у адвокатури

	Суд	Адвокатска канцеларија
Рад у тиму	0%	45%
Опхођење са клијентима/странкама	41.7%	62.5%
Како право функционише у пракси	100%	85%

С обзиром на то да су студенти на пракси у суду највише присуствовали суђењима, ни не чуди податак да ниједан студент на тој врсти праксе није научио функционисање и рад у тиму. То је научило 45% студената на пракси код адвоката, а претпоставља се да су то студенти који су праксу обављали у већим канцеларијама, у којима су били део великог колектива. Опхођење са клијентима је научило 62.5% студената који су праксу обављали код адвоката, а опхођење са странкама 41.7% студената у суду. И овај податак је последица различите свакодневице: студенти у канцеларијама су много чешће били у контакту са клијентима, него студенти у суду. Али, студенти на обе врсте праксе се слажу да им је пракса дала велики увид у то како право заиста функционише: 100% студената на пракси у суду је дало тај одговор и 85% студената код адвоката.

Чак 90% студената је рекло да је научило како право функционише у пракси. Шта је то тачно, и шта се под тиме подразумева? Какво је то право које се учи на факултету, а какво је оно заиста? И колика је та разлика? Аутор је мишљења да су управо то оне вештине о којима говори Карнеги фондација за унапређење образовања које недостају традиционалном организовању правничког образовања. Мишљења смо да би имплементацијом у програм предлога од стране Нила Дилофа и Мајкла Касидија умногоме ситуација могла да се побољша.

6. Разлози необављања праксе

Зашто су студенти у толико малој мери обављали праксу (свега 41.3% студената) ако већ сматрају да је пракса толико важна и толико им недостаје? Одговори студената који праксу нису обављали су дати у **Табели 11**:

Табела 11: Разлози необављања праксе

Разлог необављања праксе	Процент
Желео/ла сам да се посветим искључиво обавезама на факултету	58.8%
Нисам имао/ла времена	26.4%
Сматрам да ми није била неопходна до сада	21.5%

Дакле, више од половине студената који праксу нису обављали, то нису учинили јер су се посветили обавезама на факултету. Већина тих студената је и навела да ће праксу обављати у наредном семестру. Дакле, студенти често одустају да сами траже праксу током студија да би се посветили искључиво обавезама на факултету. Чак четвртина студената (26.41%) је навела да није имала времена за праксу, а петина студената (21.46%) сматра да им пракса није била потребна. Оба одговора показују да се студенти држе постојећег плана наставе на факултету, иако нису задовољни њиме, односно сматрају да их не припрема довољно за будућу професију. То значи да студенти радије бирају да уче за испите и положе их у што краћем року са што бољим успехом, него да самоиницијативно обаве праксу пре четврте године или дуже од две недеље, јер ће им то после помоћи у обављању будућег занимања.

VII. Закључак

Резултати истраживања показали су да је само 41.3% студената четврте године Правног факултета Универзитета у Београду обавило праксу у струци. Само 27.5% редовних студената (оних који су факултет уписали 2016. године) је праксу обавило, што значи да је преко 70% редовних студената на последњој години студија без и дана праксе у струци. Објашњење овако ниског процента је у програму Правног факултета Универзитета у Београду, чији је циљ студија дефинисан тако да студенти стекну знања за развој и примену стручних знања из области права. Из тог разлога, програмом Правног факултета доминирају

теоријски предмети, а они практично оријентисани се налазе тек на последњој години студија, у седмом или осмом семестру.

Тежиште студија је стављено на стицање теоријских знања. Стога и не чуди податак да чак 46.5% студената сматра да је на факултету стекло тек половину неопходних знања за обављање будућих занимања. Ово сматрају студенти свих просечних оцена остварених у току студирања. Отуда, очекиван је податак да је чак 90% студената који су били на пракси навело да је тада научило „како право функционише у пракси”. Дакле, то је нешто што студентима недостаје, а желели би да науче: теорија коју добијају на факултету не може да надокнади и замени праксу.

Светом тренутно доминира тренд ширења практичне наставе на правним факултетима и аутор се залаже за одређене измене постојећег програма на Правном факултету. Те измене не треба да буду на штету и ради замене теоријске наставе. Напротив, мишљења је да праксу треба уводити ради бољег и лакшег савладавања теоријског градива.

Резултати истраживања су такође показали да се пракса најчешће обавља у адвокатским канцеларијама (48.6% студената је праксу обавило код адвоката), а следеће место по популарности за обављање праксе је суд (26.1% студената је на пракси било у суду). Свакодневица на пракси у суду и у адвокатској канцеларији се много разликује: студенти су у суду мало били оптерећени пословима који нису везани за правну струку (фотокопирање, јављање на телефон и сл.), али су и мање од својих колега који су праксу обављали код адвоката добијали да решавају правне проблеме и пишу поднеске. Ове разлике произилазе из различите природе посла који се обавља у суду и у адвокатској канцеларији. Обављање праксе у већем обиму на правним факултетима може да допринесе и лакшем разумевању ових разлика од стране студената и лакшем одабиру будућег правничког занимања.

Mila Đorđević

student of master academic studies at the University of Belgrade Faculty of Law

ACADEMIC LAW STUDIES BETWEEN THEORY AND PRACTICE – LEGAL EDUCATION FROM STUDENTS’ POINT OF VIEW

Summary

The topic of this paper is the volume and the way of organizing professional practice on the undergraduate studies at the Faculty of Law of University of Belgrade. The program of Faculty of Law prescribes compulsory internships only in the last

– eighth semester, and the internship can be realized both in the state institutions and in the law offices. By using the survey method, it is found that less than half of the total number of fourth year students has attended the internship and that most of the students felt that they had not acquired enough knowledge at the Faculty which they will need for their future profession. The paper shows that students' practice is mostly effected in the law offices and in the courts, and that day-to-day work in these practices differs. The last part of the paper analyzes the shortcomings of this feature of basic law studies and provides suggestions for its improvement.

Key words: professional practice, law practice, court practice, legal profession, basic academic studies, acquired knowledge, applicability of knowledge